

ИКОНОМИЧЕСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ФРИДРИХ ХАЙЕК

Направен е философско-методологически и съдържателно-теоретичен анализ на икономическата философия на Фридрих Август фон Хайек. Структурата на разработката съдържа увод, четири части и заключение. В първата част се анализират идеите на Хайек относно философско-методологическите проблеми на икономическото познание. Втората част е посветена на концепцията на австрийския мислител за парадигмалното значение на пазара. В трета част са представени възгледите на Хайек за релациите между пазарната конкуренция, планирането и демокрацията. В последната част се разглежда подходът на Фридрих Хайек към проблемите на собствеността, справедливостта и свободата. Анализът е съсредоточен върху няколко основни момента, подчертаващи оригиналността и значимостта на идеите на Хайек за икономическата наука и науките за човека като цяло: интегративният и интердисциплинарен подход, методологическият индивидуализъм, разделението на знанието, спонтанния социален и стопански ред, релацията икономика - право - политика, парадигмална роля на пазара и конкуренцията и мястото на държавата в индивидуалния и социалния живот на хората.

Няма да е преувеличено, ако се каже, че Фридрих Хайек (1899 – 1992) е най-видният представител на либерализма на XX век. Но неговите многобройни приноси в такива области на науката като икономиката, психологията, правото, етиката, философията и политическите науки² все още не са оценени по достойнство. Причината за това е фактът, че въпреки сравнително дългия си живот и значителното научно творчество той остава почти винаги встрани от господстващите течения и подлага на аргументирана критика техните основни постулати.³

Научното си развитие Фр. Хайек започва като икономист от австрийската школа. Още на младини ясно осъзнава интегралния характер на икономическите явления и отчита обстоятелството, че икономиката е потопена в света на обществените отношения. В традициите на австрийската субективна школа приема, че човекът не действа, за да съхрани своя индивидуален интерес от притежаване на материални блага, а за да утвърди и развие своето социално положение, социални ценности и социални интереси. Според Хайек той цени материалните си блага само доколкото те служат на тази цел. Нито процесът на производството, нито този на

¹ Иван Върбанов е гл. ас д-р в СА "Д. А. Ценов" – Свищов.

² Виж в Интернет <http://members.aol.com/gregransom/hayek> The Friedrich Hayek Quote Page.

³ Виж Nenovsky, N. The Economic Philosophy of Friedrich Hayek (The Centenary of His Birth). Discussion Papers 8/1999, June 1999, BNB Printing Center. или в Интернет [http://62.200.195.13/bnb.nsf/92bb0921c9931239422566f00048a0f0/1275b588c53e9d0e422567eb0050953d/\\$FILE/E08-pape.pdf](http://62.200.195.13/bnb.nsf/92bb0921c9931239422566f00048a0f0/1275b588c53e9d0e422567eb0050953d/$FILE/E08-pape.pdf)

разпределението е ограничен до специфични икономически интереси, свързани с притежаването на блага. Всяка проста стъпка в този процес е включена в множество социални взаимодействия. Във всички общества икономическата система е задвижвана от неикономически мотиви.

Попадайки под интелектуалното влияние на Карл Менгер, Фридрих Визер и Лудвиг фон Мизес, Хайек продължава усилията на своите учители за възраждане на класическия либерализъм, за оборване на социализма и преоткриването на свободния пазарен ред. Това са и двете основни цели на неговото творчество: *да обоснове всестранно икономическите идеи на австрийската субективна школа и да защити научно идеалите на либерализма и индивидуализма, да отхвърли социализма и конструктивизма като научно и исторически несъстоятелни.*

В процеса на реализацията на своите цели обаче Хайек се сблъсква с метаикономически въпроси, на които може да се даде адекватен отговор само ако се надскочи сферата на собствено икономическата проблематика. Постепенно те стават основен предмет на изследванията му и го насочват към наддисциплинарни, интердисциплинарни и по същество философско-методологически изследвания, чрез които търси връзката между теориите на различните науки и достига до идеята за необходимостта от тяхното обвързване в консистентно цяло, каквото е неговата *икономическа философия*.

Непосредствената задача на тази студия е да постави началото на нейното философско-методологическо и съдържателно представяне пред българския читател.

1. Хайек за философско-методологически проблеми на икономическото познание

В основата дори на привидно чисто икономическите си съчинения Хайек поставя редица метанаучни проблеми на икономическото познание. Особено показателна и повратна в това отношение е лекцията *Economics and knowledge*, изнесена от него пред Лондонския икономически клуб на 10.11.1936г.⁴ От този момент нататък основен предмет на неговия научен интерес става *ролята, която играят в икономическия анализ предпоставките и твърденията за знанието, притежавано от различните членове на обществото.* Този въпрос Хайек свързва пряко с не по-малко важния за икономиката методологически проблем за степента, в която икономическият анализ дава знание за реалния свят. За да реши поставените в това неголямо по обем съчинение задачи, тук и в по-нататъшното си творчество той свързва в едно цяло проблемите на чистия икономически анализ с тези на логиката, теорията на познанието, теорията на информацията, статистиката и психологията.

Това е очевидно в твърдението му, че логически правилните тавтологии на формалния икономически анализ на пазарното равновесие могат да се превърнат в пропозиции, които ни казват нещо за реалния свят, само ако се изпълнят с определени съждения за това как знанието се

⁴ Вж. Hayek, F. *Economics and knowledge*. – *Economica*, February 1937, Vol 4, N 13, 33-54.

открива, придобива и обменя между хората. Хайек е обезпокоен от тенденцията икономическата наука да се превръща в раздел на чистата логика или на математиката. Според него единствено емпиричната част от икономическата теория съдържа твърдения за това как реално става придобиването на познание в обществото, но те сами по себе си нямат научна стойност. Поради това той подчертава, че в опитите да се потърси решение на този въпрос отвъд границите на анализа на равновесието отговорът трябва да се свързва с проблемите за социалната промяна, социалното време, социалните отношения, социалното поведение, планирането, предвижданията, размяната и очакванията, с методологическия проблем за същността и характера на научните данни и факти, с теориите на риска, на решенията и за неперфектната конкуренция. Според него е очевидно, че при разглеждането на по-динамични икономически въпроси като тези за парите и индустриалните колебания посочените проблеми и теории ще играят основна роля за точното дефиниране на използваните понятия и за правилното формулиране на издиганите тези. Но всичко това Хайек разглежда като специфичен аспект на по-широкия въпрос *за границите на приложение на икономическия анализ в обществеността*.

Логиката на изследването на тези проблеми довежда Хайек до убеждението, че задачата на социалните науки е да правят систематичен "анализ на социалните отношения през призмата на понятията съответствие и несъответствие, чрез термините конкурентност и неконкурентност на индивидуалните цели и желания".⁵ Според него в обществото като цяло може да се говори за състояние на равновесие единствено от гледна точка на времето, т.е. през призмата на *еволюцията на обществените отношения*. Това означава, че различните планове на индивидите, които те изпълняват чрез действията си във времето, са взаимно конкурентни, съгласувани се и еволюиращи. Равновесието не е статично състояние, а динамичен процес, който ще продължи, щом веднъж е установен, докато външната информация съответства на общите очаквания на всички членове на обществото. В този смисъл продължителността на равновесието не зависи от "обективно дадените данни", които са постоянни в абсолютен смисъл, и не е по необходимост ограничена до статичните явления. Анализът на равновесието е приложим спрямо прогресиращите общества и към интертемпоралните социални отношения. Реалното съдържание на допускането, че в обществото съществува тенденция към равновесие, се изразява според Хайек в това, че при определени условия познанието и стремежите на различните членове на обществото клонят към все по-голяма съгласуваност, т.е. че *очакванията* на хората и в частност на предприемачите ще стават все по-адекватни на *действителността*. Това обаче все още не изяснява *централните за социалните науки въпроси за условията, при които съществува равновесието, и за природата на процеса, в който индивидуалното знание се променя*. Традиционният икономически анализ заобикаля тези неудобни въпроси, като приема концепцията за перфектния пазар, в който всеки факт се познава напълно обективно от всеки член на обществото, знаещ напълно рационално кое е подходящо за неговите решения. Но реалните пазари не са

⁵ Пак там, заб. 4.

перфектни никъде по света. Затова основният въпрос при обяснението на социалните процеси е *как знанието се придобива и разменя между хората, какви са отношенията между мисленето на индивидите (което не е чисто рационално, но и интуитивно) и външния свят, до каква степен и как тяхното знание съответства на външните факти, какво количество и от какъв вид трябва да е то, за да може науката да говори за равновесие*. Следователно според Хайек изследването трябва да се насочи към разкриване на каузалните и структурните връзки в обществото и към начина, по който опитът създава знанието. Във връзка с това той въвежда понятията **"релевантно знание"** и **"разделение на знанието"** (второто от които е в голяма степен аналог на разделението на труда) и издига неочакваната за онова време теза, че именно разделението на знанието, което е било напълно игнорирано от икономистите, е *истинският централен проблем както на икономическата, така и на всички социални науки*. Проблемът, в който икономиката е навлязла най-дълбоко, но все още не е разрешила напълно, е как спонтанните взаимодействия между множество хора и комбинацията на фрагментите от знанието, съществуващо в различни умове, водят до такова състояние на нещата, в което се установява съответствие между цените и разходите, между търсенето и предлагането и т.н.? Как се постигат такива резултати, които, ако знанието се придобиваше преднамерено и съзнателно, биха изисквали наличието на една всезнаеща личност? Това е част от по-общия въпрос защо и как субективните и относителните знания на различните хора съответстват на обективните факти, характеризиращи състоянието на обществото? При изнасянето на лекцията Хайек все още не може да посочи отговорите на тези епистемологични и социално-икономически въпроси, но тяхното поставяне го кара постепенно да промени проблемното поле на своите изследвания, да се насочи към общи за всички социални науки проблеми и да потърси нови подходи за адекватното им решаване.

Казаното дотук ни позволява да направим няколко извода. Първо, Хайек се стреми към изграждането на обективни и всеобщо признати обяснения на причините за икономическите и социалните феномени чрез един емпиричен модел на нашия опит. Второ, основен проблем на социалните науки е непреднамереният ред, а промяната в разбиранията на хората се разглежда като емпиричното съдържание на научните твърдения относно причината за промените в този ред. Трето, индивидуалното (атомизираното) поведение на човека не е действителният обект на социалните науки. Четвърто, обяснителният модел на Хайек съдържа както каузални, така и структурни аспекти.

Често се твърди, че обяснителната стратегия на Хайек, наречена "методологически индивидуализъм", има за цел да формулира закони, теории и интерпретации за убежденията и желанията на индивидите, т.е. закони и теории за индивидуалните действия, поведение или психика. Но Хайек разглежда научаването и промяната в твърденията като намиращи се отвъд всяка "дадена" мрежа от възгледи и намерения. Той отхвърля разбиранията, че обяснителната цел на икономиката може да се осъществи чрез създаването на "теория за рационалния избор", "науката за избора" или "теорията на действието". Обяснителните единици на Хайек са не

изолираните индивиди, а тези, които се обучават и достигат до нови разбирания за нещата в определен конкретен социален контекст.⁶

За да формулира ясно и точно своите оригинални идеи, Хайек построява **цялостна система от понятия** с категориален статус, която идва не само от една отделна наука, а е **негова собствена интеграция на категориите на различни социални науки**. Каква е по същността си тази система? Чисто икономическа? Чисто философска, политологическа или правна?... Че тя не е такава, се вижда още от най-ранните му произведения.⁷ Подобно на Макс Вебер, Хайек свързва категориите на икономиката с тези на правото, социологията, политологията, етиката, епистемологията, социалната психология, управлението. Той прокарва нова линия през добре известни на останалите социални науки методи, факти и понятия, като не само външно обединява разнородните явления, но и открива *вътрешното родство* между тях, подчинява ги на една нова абстракция и систематизация, наречена "спонтанен ред". Картината на света, която пресъздава Хайек, организира представите му за обществото и цивилизацията около единни смислови центрове, фиксира основните му принципи и постулати, определя мястото на човека в света, структурните възможности и пътищата на социалното действие. Така известни определености, които досега са били разглеждани в други и най-разнообразни отношения, се осъзнават като обединени от една нова връзка, образуваща неговата *цялостна социално-икономическа онтология*.

Централно място в нея заемат проблемите на взаимодействието между икономиката, политиката, правото, традициите и морала. По-нататък ще разгледаме само три аспекта от богатото творчество на Хайек в това направление - концепцията за парадигмалното значение на пазара, въпроса за релациите между пазарната конкуренция, планирането и демокрацията и проблема за отношенията между собствеността, справедливостта и свободата.

2. Концепцията на Хайек за парадигмалното значение на пазара

Приносът на Хайек към социалните науки в най-широкия смисъл на думата при изследването на функционалната годност на различните икономически системи е оригинален и значителен. От 1933г. насам той се впуска в задълбочени и всестранни проучвания на отношението между пазара и централизираното държавно планиране, като прави задълбочен преглед на теориите и концепциите по изследвания проблем в различните научни дисциплини и включва техните най-добри постижения в своя

⁶ Като примери за неразбиране на действителната обяснителна стратегия на Хайек могат да се посочат Джон Уолкинс, Робърт Нозик, Ернст Нагел, Даниъл Хаусмън, Кенет Ароу, Марина Бианки и Джон Елстър.

⁷ Вж. Hayek, F. *The trend of economic thinking*. – *Economica*, May 1933, Vol 13, N 40, 121-137; *Der stand und die nachste zukunft der Konjunktur forschung*. In: *Festschrift fur Arthur Spiethoff, Gustav Clausung*, ed. Munich, Duncker & Humblot, 1933; *The outlook for interest rates*. – *The Economist*, N 7, 1934; *Collectivist economic planning: critical studies on the possibilities of socialism*. ed F.V Hayek, Londres, Routledge & sons. New York, Kelley, 1935 и др.

собствена концепция. Това му позволява да разбере интегралните измерения на пазара и неговото място в обществената система; да предложи нови аргументи относно основните трудности на социалистическото планиране и да отхвърли възможностите за постигане на положителни резултати чрез въвеждането на централизирания пазарен социализъм в неговите различни форми. Основният принцип, от който Хайек се ръководи при цялостното сравняване на различните икономически системи, е: да се изучи *колко ефективно се използва цялото знание и цялата информация, разпръснати сред индивидите и предприятията*. В резултат от направения анализ неговото заключение е, че единствено чрез продължителната и всеобхватната децентрализация на пазарната система, за която са характерни конкуренцията и свободното определяне на цените, е възможно да се постигне пълно използване на знанието и информацията.

Идеите на Хайек по този проблем са публикувани в множество трудове през 40-те и 50-те години.⁸ Без съмнение те дават значителен импулс за нови интензивни и многобройни компаративни изследвания. За Хайек те не са просто въпрос за защита на либералната система на икономиката, както понякога се създава впечатление в популяризираните версии за неговото мислене. За него това е въпрос за всеобхватно задълбочено изследване и доказване на теоретичната му позиция.

"Едно от постиженията на икономическата теория - подчертава Хайек - се състои в това, че тя обяснява как едно такова взаимно съгласуване на спонтанните действия на индивидите се осъществява чрез пазара."⁹ Само всестранният анализ на спонтанния пазарен ред може да разреши привидните парадокси на икономиката, свързани с ролята на многообразието в производството, намирането, събирането и оползотворяването на информацията.

Тези изходни положения съставляват сърцевината на цялостната аргументация на Хайек в защита на *спонтанния пазарен ред* и срещу "намесата" на организациите в него. Тук могат да се открият два принципни момента в разбиранията на Хайек. Първо, *икономическата свобода* е

⁸ Вж. Hayek, F. *The road to serfdom*, London, Routledge, Chicago, University of Chicago press, 1944; *No totalitarianism by the back door*. – Sunday Times, London, 21 May 1944; *Individualism: true and false*. Dublin, Hodges, Figgis & co, and B.H Blackwell Ltd, Oxford, The 12th Finlay lecture, 1946.; *Socialism must face dangers of Statism*, New Leader, 14 august, 1946; *Individualism and economic order*. Londres, Routledge & Kegan Paul, Chicago, University of Chicago press, 1948; *Freedom and the economic system*, University of Chicago press, 1948; *Der Mensch in der Planwirtschaft*. – In Weltbild und Menschenbild, Innsbruck and Vienna, 1948; *Die politischen Folgen der Planwirtschaft*. – Die Industrie, Zeitschrift der Vereinigung Oesterreicher industrieller, Vienna, January, 1948, N 3; *Full employment, planning and inflation*. – Institute of public affairs review, Melbourne, Australia, 1950, Vol. 4, N 6; *Die uberlieferung der ideale der wirtschaftsfreiheit*. – Schweizer Monatshefte, September 1951, Vol 31, N 6; *La libertad, La economia planificada y el derecho*. – Temas contemporaneos, Buenos Aires, 1958, N 3; *Das Individuum im wandel der Wirtschaftsornung*. – Der Volkswirt, N 51-52, Frankfurt and Main, 1958; *The free market economy: the most efficient way of solving economic problems*. – Human events, 16, 16 December 1959, N 50 и др.

⁹ Hayek, F.A. *The Constitution of Liberty*, p.159.

основата на всички права и свободи на личността. С нейното унищожение се разрушават основите на зданието на цивилизацията. Второ, утвърждаването на тоталитаризма е необходим резултат от пренасянето в съвременното общество на принципи, върху които са изградени съзнателно автономните организации от типа на армията, фирмите и полицията, а ужасните примери на тоталитарните режими произтичат непосредствено от благонамерените опити да се преустрои животът на обществото в съгласие с някаква единна, рационална, предварително поставена цел.

Установяването на тоталитаризма, подчертава Хайек, не влиза в съзнателните замисли на проектантите на бъдещето. Тоталитаризмът е непредумишлено, от никого непредвидено следствие от техните опити съзнателно да управляват обществото по единен план. Някога А. Смит показва как благодарение на спонтанните сили на пазара хората, движени от частните си интереси, могат да допринесат за достигането на общото благо и за увеличаването на населението.¹⁰ Но индивидуалните и обществените последици от строителството на социализма са коренно противоположни на постиганите чрез принципа на "невидимата ръка".

Спонтанният пазарен ред е основан върху *реципрочността и взаимната изгода*. Хайек споделя възгледите на Джовани Сартори за основните достойнства на пазара, а именно: той е единствената основа за изчисляване на цени и разходи, която не изисква разходи за управлението си, която е гъвкава и податлива на промяна, допълва свободата на избора и извънредно много опростява информацията.¹¹ *Пазарният ред* често погрешно се описва като *икономически ред*, но да го наричаме "икономика", подобно на това, което имаме предвид под национална или световна икономика, според Хайек е признак на тясно икономически подход и е неправилно. *Икономиката* в точния смисъл на думата представлява *организация* (стопанство, ферма, кооперация, фирма, държавна администрация) или съзнателно извършвани действия за постигане на определени цели чрез използването на подходящи ресурси. Именно в смесването на *спонтанния пазарен ред с икономиката* се коренят повечето опити за построяване на целенасочено управлявано национално стопанство. За да предотврати по-нататъшни грешки в това отношение, Хайек нарича спонтанния пазарен ред *каталактика*. Този термин произхожда от старогръцкия глагол *katallattein*. За него каталактиката е "*метатеория, теория за теориите, разработена от хората, за да обясни как по-ефективно да откриват и да използват различни средства за разнообразни цели*".¹² В това разбиране на пазарния ред не само като размяна, но и като *допускане в общността, като превръщане на един непознат, чужденец или враг в член на общността, като гласуване на доверие*, отново откриваме философските измерения на подхода на Хайек към, на пръв поглед, чисто икономическите проблеми.

¹⁰ За повече подробности по въпроса за ролята на разширяващия се ред за нарастването на населението вж. Хайек, Ф. *Фаталната самонадеяност. Грешките на социализма*. С., 1997, 161-180.

¹¹ Вж. Сартори, Дж. *Теория на демокрацията. Класическите проблеми*. ЦИД. Книга 2. Пазар, капитализъм, планиране и технокрация. С., 1992.

¹² Хайек, Ф. *Фаталната самонадеяност...*, с.133.

Хайек продължава икономическите си изследвания в същия дух и разглежда търговията, стокообмена, финансовите организации и пазарния ред изобщо като упражняване на реален умствен труд по откриване и предаване на информация за обектите, които задоволяват потребностите на хората и са предмет на техния интерес. Тези институции *са труд*, осигуряващ както индивидуалното, така и общественото богатство *чрез усилията на мозъка*. Именно затова ключов за спонтанния пазарен ред според Хайек е проблемът за координирането на знанията, разпръснати в обществото от развитието на разделението на труда сред множество отделни индивиди. За да изясни този въпрос, с помощта на епистемологията Хайек разработва *концепцията за разделението на знанието*, началото на която, както вече споменахме, поставя още през тридесетте години. Той гледа на тази концепция като на свое най-голямо научно достижение, което е продължение на теорията за разделението на труда и чиято структура е изоморфна, основава се на структурата на разделението на труда и не може да бъде разбрана без нея.

Концепцията на Хайек за разделението на знанието лежи в основата на неговия възглед за *парадигмалното значение на пазара и конкуренцията* по отношение на живота на хората в обществото. Основните моменти на този възглед са следните:

В икономическите процеси определяща роля имат *индивидуалните, неяви знания и специфичната информация за локални обстоятелства и факти*. Тези знания са въплътени в различни конкретни традиции, обичаи, навици, умения, нагласи, очаквания и привички на индивидите, които ги използват понякога, без дори да ги осъзнават. Хайек разглежда всестранно тяхното първостепенно значение за пазарния ред, а по-късно и обществото като цяло, за да отхвърли рационалисткия и сциентистки предразсъдък, свеждащ всяко знание единствено до експлицитното или дори до научното знание.

За целта той представя пазара като своеобразна *информационна система*, а конкуренцията като *"откривателска процедура"*, като механизъм за обективизиране, обмяна и взаимно съгласуване на разпръснатото в обществото *"невидимо"* знание. Този механизъм осигурява неговата най-добра координация и най-пълно използване. В това се състои решаващото *икономическо, епистемологично и социологическо предимство* на пазара пред централизираната планова икономика.

В условията на спонтанния пазарен ред хората разполагат със защитена от закона сфера на своя частен живот. В нейните предели те са способни самостоятелно, на своя отговорност и риск да вземат всякакви решения, чиито последици - положителни или отрицателни - ще се стоварват непосредствено върху тях. Затова хората са заинтересувани да взимат под внимание цялата достъпна им информация и да използват цялото си налично знание и способности в максимална степен.

Взаимното съгласуване на разнообразните индивидуални решения и действия се осъществява от *ценовия механизъм*. Цените изпълняват ролята на *носители на абстрактна информация* за общото състояние на системата. Те *подказват* на пазарните агенти кои от достъпните им технологии и ресурси, вкл. и човешкият фактор, имат най-голяма относителна

стойност, т.е. къде да насочват усилията си, за да постигнат най-добри резултати. Синтезът на абстрактната ценова информация и конкретните личностни знания и умения на хората им позволява с най-малки разходи да се вписват в общия ход на събитията, да координират своята информация с тази на останалите, за чието съществуване те често дори нищо не знаят. По такъв начин *пазарната конкуренция* се оказва единствената процедура по разкриването, предаването, координирането и прилагането на неявното личностно знание, разсеяно сред милиони индивидуални агенти,¹³ защото отделният предприемач може да отчита движението на цените, но не може да го контролира.

Изводите, които прави Хайек от този философско-икономически анализ на пазара, са, че колкото по-сложно е обществото, толкова по-голяма роля играе разделението на знанието между индивидите, чиито самостоятелни действия се координират благодарение на *безличния* механизъм на предаване на информацията. Във "*Фаталната самонадеяност*" Хайек отново подчертава, че информацията, която индивидите или организациите могат да използват, е по необходимост фрагментарна, косвена и модифицирана. Но именно чрез тези потоци *абстрактни пазарни сигнали* (т.е. цени) цялата пазарна система клони към динамично равновесие и нагаждане, към условия, които са непредвидими и неизвестни на който и да е пазарен агент поотделно. Така цялата структура оцелява, а чрез нея и тези, които я използват и играят по нейните правила.

Макар пазарният ред да е далеч от съвършенство и често неефективен, той е в състояние да се разраства повече от всеки друг ред, създаден чрез съзнателните усилия на хората. Хайек е убеден, че повечето от недостатъците на пазара са следствия от опитите да се спре или възпрепятства функционирането на елементите му чрез външна намеса. Други недостатъци на пазара са свързани с външните му граници, с това, че пазарната система не може да обхване всичко, т.е. че тя винаги е била и ще си остане една *подсистема*, колкото и важна да е за обществото.

Главното "действащо лице" е пазарът, а не отделният човек. *Собствениците на капитал* са част от пазара и са подчинени на неговите правила. Капиталистите не са изобретили пазара. В действителност е вярно обратното. Тук като че ли влизат в противоречие два от основните възгледи на Хайек: неговият индивидуализъм и привързаността му към пазарната система, която като че ли въвежда холизъм в позициите му. Това, че той и останалите индивидуалисти защитават пазара, който "смазва индивидуалния производител" в името на колективистични потребителски придобивки, се определя от Сартори като "израз на крещяща непоследователност".¹⁴ Но всъщност въпросът е: служи ли пазарът на индивидите и защитава ли той техните интереси? В това отношение трябва да подчертаем, първо, че *индивидуализмът на Хайек* винаги е бил *методологически*, а не онтологични, епистемологични или идеологически. Второ, той разглежда *спонтанния пазарен ред* не като субект, а като *интерсубективен механизъм*,

¹³ Вж. например Hayek, F.A. *Competition as a discovery procedure*. Kieler Vortrage, Kiel, 1968, Vol. 56.

¹⁴ Сартори, Дж. Цит. съч., с.228.

чието действие защитава преди всичко свободата на индивидите и техните крайни, а не преки и непосредствени интереси. Методологическият индивидуализъм на Хайек няма нищо общо нито с редуccionизма на логическия емпиризъм, свеждащ научното изследване до твърдения относно убежденията (познанието) и желанията (мотивите) на индивидите, нито има нещо общо с "теорията на рационалния избор", нито с атомистичните теории за действието или поведението, нито с методите за разбиране и интерпретация на индивидуалното поведение през призмата на менталните преживявания или на отношението между индивидуални средства и цели.

3. Релация между пазарната конкуренция, планирането и демокрацията

И така, въпреки всички свои "недостатъци", пазарът според Фридрих Хайек е в състояние да интегрира и преработва такъв обем информация, който е непосилен всяка една система на централизирано ръководство и управление.¹⁵ Причините за безсилието на такъв тип системи лежат в различни сфери на обществения живот извън икономиката, но те не са единствено от техническо или от епистемологично естество.

Първата от тях е действието на *фактора време*. Благодарение на неговото отчитане Хайек успява да разсее илюзията, че социализираната икономика може, подобно на пазара, да събере в едно цялата налична информация и да я представи на компетентните органи за изработването на оптимални решения. Еволюционната гледна точка, на която винаги стои Хайек, му позволява убедително да докаже, че докато информацията се събира и предава в съответния център (където тя се обобщава, правят се разчетите и се вземат решенията), условията могат дотолкова да се променят, че тази информация да се обезцени. Централизираното управление по принцип не е в състояние да догонва непрекъснато извършващите се в обществото изменения, което го обрича на забавен икономически растеж и постепенно абсолютно влошаване на неговото благосъстояние.

Наред с това изследването на ролята на *интересите* дава основание на Хайек да направи извода, че в централизираните икономики субектите обикновено не са заинтересувани да подават към центъра пълни и достоверни сведения. Тази система не предлага достатъчно материални и морални стимули нито за излагане на вече наличната, нито за разкриване на нова информация.

Не по-малко важно е гносеологичното и лингвистично обстоятелство, че делът на икономически значимата информация, която се съдържа в неявните индивидуални знания, по принцип не се поддава на вербализация и експликация – нито чрез езика на формулите и цифрите, нито чрез естествения език. Следователно тя не може да бъде предадена дори и при най-добро желание по веригата към центъра. Освен това е ясно, че хората

¹⁵ За подробности по въпроса за границите на използването на фактическото знание, ролята на целите, цените, търговията, парите и финансите вж. още Хайек, Ф. *Фаталната самонадеяност...*, 96-142.

въобще не осъзнават определена немалка част от своите знания и възможности, а научават за тях единствено в екстремни, необичайни ситуации, към които им се налага понякога да се приспособяват. Но тези ситуации никой, дори компютърният център на системата, не би могъл да предвиди предварително. Никой не е в състояние да съобщи на другите всичко, което знае, защото по-голяма част от информацията, която може да използва, самият той извлича едва в процеса на осъществяване на своите намерения в специфичната ситуация, в която се намира.

Поради съвместното действие на тези и други фактори огромна част от *информацията* в рамките на централизираната икономика остава непоискана, неподадена, неизразима или неосъзнавана, а *координацията* на постъпващата се оказва извънредно неефективна. Затова според Хайек и останалите теоретици на неоавстрийската школа (и както показва практиката в над седемдесет страни по света) *плановата икономика* е обречена на *разчетен или калкулационен хаос*.

Преодоляването на всички теоретични затруднения, свързани с *планирането*, води до необходимостта от всестранно изясняване на смисъла и основанията на идеята за централизираното икономическо планиране. Популярността на тази идея се дължи според Хайек преди всичко на разбираемия от позициите на психологията стремеж на хората да решат общите си проблеми рационално и да могат да предвиждат резултатите от своите действия. В това отношение всеки, който не е краен детерминист или фаталист, мисли "*планово*". Всяко наше действие в обществото е акт на планиране независимо от неговия характер и цел. Икономическата дейност е неразривно свързана с него.

В областта на икономиката Хайек различава *две разбирания за "планирането"*. Първото е искането за централизирано управление на цялата икономическа дейност, осъществявана по единен план. В него точно и недвусмислено е предписано как "съзнателно" ще се използват обществените ресурси за постигането на определените цели. Второто, либералното разбиране се ограничава до твърдението, че ако хората искат да разпределят доходите или богатата в съответствие с определени стандарти, те трябва да прибегнат до планирането. Достатъчно е да се създаде рационална система, в рамките на която да протичат различните процеси и дейности, направлявани от индивидуалните планове на отделните личности.

Хайек е съгласен, че хората трябва да избират разумно типа организация на своето общество и че при подготовката на нашите общи дела е необходимо да се прилага прогнозирането и системното мислене. Но той не е съгласен с **начина**, по който социалистите осъществяват всичко това. Под планиране те разбират само *централизираното организиране и управление на всички процеси в обществото в съответствие със съзнателно конструирана програма*. Начинът, към който са привързани либералите, се състои предимно в *създаването на подходящи условия за мобилизиране на знанията и инициативата на отделните индивиди, които сами планират своята дейност*.

Целта на либералите е култивирането на подходяща обществена среда за максимална конкуренция, която е най-добрият начин за управление и координиране на дейността на хората. За тях конкуренцията е цел, а не

средство за постигане на други цели. Затова Хайек подчертава, че тяхното разбиране не трябва да се смесва с принципа "laissez-faire", който в действителност е призив да се оставят нещата на самотек. Либералите не отричат, че там, където е невъзможно създаването на условия за ефективна конкуренция, могат и трябва да се използват други методи за управление на икономическата дейност. Въпреки това те предпочитат конкуренцията, защото "тя позволява дейността да се координира по вътрешен начин, избягвайки насилствената намеса"¹⁶ и "съзнателния обществен контрол", който дава шанс на хората самостоятелно да вземат решения.

Ситуациите, напълно изключващи насилията, изискват пълна свобода на пазарните агенти да купуват и продават на всяка цена, за която има желаещи. Те изискват всеки да е свободен да произвежда, продава и купува всичко, което може да бъде произведено и продадено. Необходимо условие за ефективна конкуренция е и създаването на добре обмислена система от закони. Правото трябва да осигурява равен достъп на всички хора до всички отрасли, юридически гаранции срещу евентуални опити за ограничаване на този достъп, отсъствие на контрол върху цените и количеството на стоките, който отнема способността на конкуренцията да координира усилията на хората. Защото в този случай колебанието на цените престава да отразява изменението на конюнктурата и не може да служи за надежден ориентир в икономическата дейност. Подобни ситуации обаче невинаги са постижими. Понякога са наложителни мерки, ограничаващи достъпа на всички до вредни производствени технологии, налага се създаването на мрежа за социално обслужване и т.н.

Принципът на планирането е лозунгът, под който според Хайек са събрани всички стари и нови противници на конкуренцията. Социалистическата пропаганда на планирането е това средство, което придава известен авторитет на позициите, насочени срещу конкуренцията в очите на либерално настроените хора и разколебава техните позиции. За да проучи още по-задълбочено тази страна на проблемите, свързани с планирането и конкуренцията, Хайек предприема *семантичен анализ* на значението и смисъла на понятието "планиране". Според него то е претърпяло значителна метаморфоза и е превърнато от социалистите в своята противоположност. Поради това първоначалното значение на термина е отдавна изоставено и забравено. Наред с всичко друго в тази сфера се изработват нови безсмислени и пълни с вътрешни противоречия производни понятия и съответните им практики, например тези за "конкурентния социализъм" и "пазарния социализъм". Те са плод на опитите да бъде даден адекватен социалистически отговор на либералната критика и да се спаси свободата в плановото общество, да се съедини колективната собственост със съхраняването на всички свободи на хората.

Това кара Хайек да разгледа и някои *междинни обществено-икономически форми* като синдикалната или "корпоративната", които възникват в борбата между конкуренцията и планирането и са опит за съчетаване и примиряване на двете крайности. Но те не задоволяват нито либералите, нито привържениците на плановата система. Тези форми според

¹⁶ Хайек, Ф.А. *Дорога к рабству*. – Вопросы философии, 1990, N 10, с. 133.

Хайек нямат никакво самостоятелно бъдеще. Те са временни и неефективни и рано или късно започват да клонят или към "атомизираната" конкуренция, или към централизираното планиране. *Средният път*, макар привлекателен и на пръв поглед разумен, е нереалистичен, защото е невъзможно конкуренцията да се съедини с планирането, без тя да се отслаби като фактор в организацията на производството. "И конкуренцията, и планирането – подчертава Хайек – губят своята сила, ако се използват в орязан вид. Това са алтернативни принципи за решаване на един или друг проблем и тяхното смесване ще доведе само до загуби, т.е. до резултати, по-плачевни от тези, които биха се получили при последователното прилагане на единия от двата."¹⁷

Планирането, което Хайек критикува, е "преди всичко и изключително планирането, насочено против конкуренцията, което трябва да я замени"¹⁸. Той признава мястото и ролята на "другото действително необходимо планиране, чиято цел е повишаването на ефективността на конкуренцията".¹⁹

Всестранното изучаване на планирането и конкуренцията изправя Хайек пред проблема за връзката им с развитието на технологиите, политиката и мисленето. Затова той се заема с опровергаването на възгледите на привържениците на *мита за неизбежността на планирането* и за угасването на конкуренцията.²⁰ Най-общо те твърдят, че естественият процес на развитие на новите технологии засилва тенденцията към монополизиране и планиране. Според тях това е необходим обективен процес, който произтича от вътрешноприсъщите несъвършенства на пазара и не зависи от отделните хора. Но според Хайек този мит, който е безкритично преразказван от книга в книга, няма нито логическо, нито фактологическо основание. Той е плод на половинвековната пропаганда, направила това мнение доминиращо.²¹

Мислителят не отрича историческия факт на засилването на монополите и ограничаването на сферата на действие на свободната конкуренция нито съществуването на централизирани икономики с концентрирано производство. Но за него те не са следствия от развитието на технологиите, а са продукти на определена политика на управляващите в социалистическите и повечето от западните страни. Движението към планова икономика *не* е предизвикано от никаква обективна необходимост, а е следствие от съзнателен интелектуален избор на дадена група хора, чието мислене определя тенденциите в общественото развитие в определено място и време. Според него "интелектуалната история през последните

¹⁷ Пак там, 135-136.

¹⁸ Пак там, с.136.

¹⁹ Пак там.

²⁰ Между тях според Хайек са например Гълбрайт и Бродел. Вж. Хайек, Ф. *Schumpeter on the history of economics*. – Book review of Joseph Schumpeter, *History of economic analysis*, The Freeman, 1954.

²¹ По този въпрос Хайек пише още през 1951г. своите *Comments on 'The Economics and Politics of the modern corporation'*, The University of Chicago Law School, Conference Series N 8, 7 December, а след това *The corporation in a democratic society: in whose interest ought it to and will it be run?* In: *Management and corporations*. M. Anshen and G.L Bach, eds. New York, McGraw Hill Company, 1960.

шестдесет-осемдесет години може да служи като блестяща илюстрация на тезата, че в общественото развитие няма нищо "неизбежно", а само мисленето го прави такова".²²

Теоретичните източници на концепцията за неизбежното прерастване на икономическата система, основана върху конкуренцията, в "монополистичен капитализъм" са следващият обект на анализа на планирането и конкуренцията. Хайек ги открива в трудовете на немските социалисти и преди всичко в тези на Зомбарт, който обобщава опита в своята страна и го разпространява по цял свят. Подобни възгледи според него са израз на пълното неразбиране на действието на принципа на конкуренцията, който е приложим главно в сложни ситуации, породени от разделението на труда. При такива условия единствено конкуренцията може да осигури истинска координация в усилията на хората. Когато факторите са толкова много, че е невъзможно да се отчетат и интегрират в обща картина, единственият изход е не централизацията, а *децентрализацията*.

Последната обаче поражда проблема за координацията. Хайек има предвид такава координация, която позволява на независимите агенти да организират своята дейност в съответствие с известните само на тях обстоятелства и да съгласуват своите планове с тези на другите. Координацията по необходимост не е "съзнателен контрол", а "система от мерки, обезпечавачи индивида с информация, която е нужна за съгласуването на неговите действия с действията на другите".²³ Вместо неефективно работещ център е необходим такъв *механизъм*, който автоматично да регулира всички съществени последици от индивидуалните действия и да ги изразява в универсална и абстрактна форма. Тя би трябвало да бъде както резултат от минали, така и ориентир за бъдещи индивидуални решения. Както вече беше посочено, в условията на конкуренцията това е механизмът, незаменимата *система на цените*. Предприемачът съгласува действията си с тези на другите, като наблюдава движението на сравнително неголямо количество цени в своята област. Той може да отчита движението на цените, но не и да го контролира.

Хайек разглежда и друга теория, свързваща разрастването на монополите с техническия прогрес. Но тя е противоположна на предишната, защото в нея се твърди, че съвременните технически постижения не могат да се прилагат, докато не се вземат мерки против конкуренцията и не се установи монопол. Привържениците на тази теория объркват техническото усъвършенстване с обществената полза от такива общи придобивки като електричеството, газификацията и др., заради които понякога се ограничават конкуренцията и свободата. Въпреки това обаче според Хайек винаги трябва да има възможност за съществуването на различни и за появата на нови направления на развитието. Затова в името на свободата хората би трябвало да се ограничават в използването на материалните предимства или дори да се отказват от някои от тях, защото свободата ще им позволи в бъдеще в много по-голяма степен да развият своите знания.

И на двата възгледа за нарастването на ролята на монополите Хайек

²² Хайек, Ф.А. *Дорога к рабству...*, с.139.

²³ Пак там.

отговаря, като свързва проблема с *ролята на държавата* в този процес. Монополните позиции са нежелателни за либералите, но реално съществуващи. По-важно е правителството да се въздържа от подпомагане на монополите, отколкото да се бори с тях, да не ограничава конкуренцията, а да я стимулира, защото всички контролирани от властта монополи рано или късно се превръщат в закриляни от нея монополи. Нерядко те продължават съществуването си дори и тогава, когато то вече не е оправдано. Според Хайек съвременната антимонополна политика в значителна степен е погрешна поради това, че изхожда от *теорията за перфектната конкуренция*, която е нерелевантна при отсъствието на условията, които са я породили, а именно: броят на купувачите и на продавачите на даден пазар да е достатъчно голям, за да бъде невъзможно който и да било от тях преднамерено да влияе върху цените, т.е. стоките да се продават по цени, еквивалентни на пределните разходи за производството им.

Монополизмът, застрашаващ действието на конкуренцията и пазара, според Хайек днес обаче е най-опасен не в областта на производството, а в *сферата на труда*. Той е убеден, че запазването на пазарния ред зависи главно от това дали именно тук тази тенденция ще бъде поставена под контрол. Мерките на правителствата за административно определяне доходите на отделни групи хора чрез т.нар. "*политика на доходите*" и инфлационната финансова политика за осигуряване на средства за работна заплата са напълно деструктивни спрямо спонтанния пазарен ред и в частност – спрямо пазара на труда и конкуренцията на работната сила. Палиативните монетарни действия само временно отлагат, но не решават главния проблем. Фундаменталните и засега нерешими дилеми на паричната и финансовата политика са преодолими единствено чрез възстановяването на пазара като ефективен инструмент за определяне на заплатите.

Друга теоретична причина за възникването на възгледите за неизбежността на монополите и планирането е неразбирането на същността на *конкуренцията*, смесването на *конкуренцията като структура и механизъм*, като правила на пазарната игра със *степенята на конкурентност*, т.е. с начина на прилагане на тези правила. Докато правилата на играта са инвариантни, действителната игра се променя; тя дори може и да не се играе, но правилата остават в сила. Както казва Сартори, "един пазар може да бъде слаб, но потребителите все пак са защитени поради *конкурентната структура на системата*".²⁴

Привързаността към монопола и планирането има според Хайек и своите професионално-психически основи. Тя е най-разпространена сред техническите специалисти. Хайек обяснява този факт с обстоятелството, че всеки технически замисъл може да бъде изпълнен за относително кратко време. Професионалните нагласи и амбиции на техническите специалисти ги карат да се обявяват против съществуващото несъвършено състояние на нещата в икономиката и да настояват за тяхното незабавно по-добро съзнателно организиране и ръководене чрез планирането от единен център.

Същевременно планирането е най-привлекателно за най-големите мечтатели и идеалисти. Но именно те в края на краищата се оказват най-

²⁴ Сартори, Дж. Цит. съч.

опасните врагове на свободното общество и най-големите противници на опитите на другите хора да осъществят своите собствени различни цели и идеали.

Ако специалистите от областта на икономическата наука имат някакво предимство пред тези от другите научни области, то се състои според Хайек в това, че "икономистите разбират най-добре от всички, че не притежават знанията, необходими за "координатора", защото техният метод е координация, неизискваща диктатура. Тя предполага свобода на безличните и често непостижими усилия на индивидите, които предизвикват протеста на специалистите".²⁵ Тази многократно повторена мисъл на Хайек отново недвусмислено показва имплицитното присъствие на интегративния подход в неговото изследване на икономическите проблеми. Защото какво означава *координация*? Какво означава *да координираш*? В този основен за Хайек термин се съдържа идеята за свързването, съединяването, комбинирането, съчетаването, съпоставянето, композирането, съгласуването, обединяването в работеща хармония на различните елементи на едно цяло. *Идеята за координацията като основен метод не само на икономическите, но и на всички социални науки преминава като червена нишка през цялото научно творчество на Хайек.*

Както вече посочихме, Хайек описва общата черта на всички планово-колективистични системи като стремеж за съзнателна координация и организация на производителните сили на цялото общество за изпълнението на определена обща задача. Това обаче изисква създаването на цялостна скала на всички човешки потребности, която да обхване всички човешки ценности. Изисква преимущественото приложение на *холисткия подход при вземането на решенията*. Но холизмът предполага жертви от страна на индивида в името на успехите на рода, на цялото. Той в действителност разглежда човека като стадно същество, като пионка. Затова всенародното приемане на цялостен етически кодекс скрито присъства във всеки икономически план.

Хайек разкрива *характерните черти на механизма*, чрез който този кодекс се създава целенасочено съобразно решенията на колективните планиращи органи. Според него той противоречи на господстващата тенденция в развитието на съвременната цивилизация към съкращаване количеството на общите абстрактни морални правила и на областите им на действие. Но тъй като планиращите изхождат единствено от собствените си *субективни убеждения*, на тях им се налага да ги представят в *обективна и рационална форма*, чрез която да бъдат увлечени колкото е възможно повече хора. За тази цел се формулират *специални съждения и теории*, които свързват в едно цяло отделните факти и стават съставна част на определена *идеологическа доктрина*. Хайек нарича това процес на създаване на "*митове*", оправдаващи действията на властите, които не е задължително да бъде напълно съзнателен, той може да протича и в инстинктивна форма. Така на предразсъдъците се осигурява рационална база, а псевдонаучните теории влизат в официалните идеологии, направляващи живота на цялото общество и на всички негови членове.

²⁵ Хайек, Ф.А. *Дорога к рабству...*, с.143.

Различните видове планисти се различават според Хайек само по *целта*, която трябва да се постигне чрез обединените обществени усилия, а всички те си приличат по това, че за разлика от либерализма се стремят да организират обществото като цяло, да обхванат всички сфери, в които индивидът е имал някаква независимост и в които неговата воля е била абсолютна ценност.

"Социалните цели", "обществените задачи" и други подобни идеални феномени са съществена част от факторите, които Хайек разглежда като определящи предпочитанията на хората към една или друга социално-икономическа система. Но те не подсказват конкретния начин на действие, а само обозначават т. нар. "обществено благо", "общия интерес" на милиони хора. Възщност всички тези понятия са безсмислени и нелегитимни, защото дадена придобивка може да има стойност само за определени индивиди и изобщо да не интересува другите членове на обществото, понеже всеки човек има своя собствена, различна от тази на другите, скала на ценностите, идеалите и целите.

Това обаче не означава, че Хайек отрича съществуването на *обществени цели*. Той ги разбира като съвпадения в потребностите на индивидите, които ги заставят да обединят усилията си. Тези цели са приложими в случаите, при които **СКЛОННОСТИТЕ** на отделните личности съвпадат. Обществената цел е просто общата за много индивиди цел, достигането на която задоволява и частните им нужди и интереси. Често тя е средство, което отделните хора използват за постигането на собствените си цели.

За да изясни по-цялостно въпроса, Хайек прилага еволюционния подход и обяснява възникването на целите и ценностите на институциите, организациите и в частност на държавата като резултат от съвместната дейност на хората за постигане на общите им интереси. Така всяка създадена организация става "лице", наред с всички останали "лица", със своя приоритетна област на дейност. Колкото по-широка е сферата на дейността, толкова по-малка е вероятността за достигане на общо съгласие между хората.

По този начин виенчанинът достига до друг ключов за разбирането на планирането и конкуренцията момент - връзката им с демокрацията.²⁶ Казаното важи с пълна сила и за основния елемент на демокрацията - *демократичната държава*. Някои нейни функции срещат единодушна подкрепа от гражданите, а други - не. Причината е, че всеки човек има собствено неприкосновено поле на действие и собствено мнение. Когато държавата започне непосредствено да контролира сферите, в които няма пълно общо съгласие, тя посяга върху индивидуалните свободи и клони към тоталитаризъм.

²⁶ Специално по този въпрос вж. Hayek, F.A. *The corporation in a democratic society: in whose interest ought it to and will it be run?*. – In: Management and corporations, M. Anshen and G.L. Bach, eds, New York, McGraw Hill Company, 1960; *Die Anschauungen der Mehrheit und die Zeitgenössische Demokratie*. – ORDO, 1965, 15/16, 19-41; *Drei vorlesungen über demokratie, Gerechtigkeit und Sozialismus*. Tübingen: Walter Eucken Institut, Vorträge und Aufsätze 63 B. Mohr/P. Siebeck, 1977; *Social injustice, socialism and democracy*. Sidney, Australia, 1979 и др.

Ефективната конкуренция не изключва напълно всички видове намеса на държавата в икономическата дейност. Тя допуска тези от тях, които способстват за собственото ѝ развитие и изискват определени действия от страна на правителството. Хайек подкрепя мерките, насочени към култивирането и развитието на конкуренцията, но не и тези, които са против нея. Действието на конкуренцията изисква не само правилна организация на институциите на пазара, цените, парите, каналите на информация, а преди всичко съответно законодателство, създадено специално за нейната защита и развитие.

Държавата може да създава условия за развитие на конкуренцията и за замяната ѝ с други методи на регулиране там, където това е необходимо, за развитието на полезни, но неинтересуващи бизнесмените обществени услуги. "Никаква рационална система на организация - подчертава Хайек - не обрича държавата на бездействие. И системата, основана върху конкуренцията, се нуждае от разумно конструиран и непрекъснато усъвършенстван правов механизъм."²⁷

Австрийският мислител по принцип изключва напълно тези действия на държавата, които могат да бъдат осъществявани единствено чрез прилагането на произволна дискриминация спрямо хората. Най-важни са тези, използвани за да контролират достъпа до различните сфери на търговията и професиите, условията за извършване на продажбите и количеството на произведеното или продаденото. Директното контролиране на цените от държавата е несъвместимо със системата на свободната пазарна конкуренция, защото е невъзможно цените да се фиксират по общите правила за ефективно управление на икономиката. Подходящите цени зависят главно от бързо променящи се обстоятелства, а тези, които зависят от общите правила, няма да бъдат еднакви за всички продавачи и поради това ще доведат до парализирането на пазарния механизъм.

За ефективното действие на пазара според Хайек са необходими известен минимален брой общи, отнасящи се за всички, вкл. и за самата държава, изисквания. Най-важните от тях са недопускането на насилие и измама, защитата на собствеността, насърчаването на законосъобразните контракти и осигуряването на еднакви права за всички икономически агенти. Всички те могат да бъдат определени като елементи на "*разменна справедливост*".

Ограниченията, които според Хайек трябва да се наложат върху държавата, включват единствено действията ѝ, водещи до т. нар. "*разпределителна справедливост*", която изисква управление на всички ресурси от една централна власт и точно определяне на поведението на отделните хора, т.е. един или друг вид тоталитарно управление.

²⁷ Хайек, Ф. А. *Дорога к рабству...*, с.134. Вж. още: Hayek, F.A. *Decline of the Rule of Law, Part I.* – The Freeman, 20 April 1953, N 3, 518-520 и *Part II.* – The Freeman, 4 May 1953, N 3, 561-563; *The political ideal of the rule of Law.* Cairo, National bank of Egypt, fiftieth anniversary commemorative lectures, 1955; *La libertad, La economia palmificada y el derecho*, Temas contemporaneos, Buenos Aires, 3, 1958; *Law, Legislation and Liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy. vol. 3. The political economy of free people.* Chicago, University of Chicago press, Londres: Routledge & Kegan Paul, 1979 и др.

Логиката на движението по пътя от *демокрацията* към *тоталитаризма* е следната: Ако демокрацията тръгне към планирането в името на "общественото благосъстояние", тя все още не е постигнала съгласие относно целите и резултатите на планирането, а съгласие само за механизма, чрез който ще се постига целта. Въпросът за конкретното съдържание на дейността възниква, когато изпълнителната власт трябва да преведе изискванията на единния план на езика на конкретното планиране. В *плановата икономика* е невъзможно ограничаването на всички дейности до тези сфери, в които е постигнато общо съгласие. Нужно е да се действа и в области, в които това не е направено. Необходимо е хората да се стремят към *съгласие във всички конкретни сфери* и за всеки конкретен резултат. Институциите на демокрацията обаче са непригодни за такъв вид ръководство.²⁸ Те постепенно стават пречка за плановото управление на обществената система, а у населението се засилва убеждението, че властта трябва да се предаде в ръцете на планиращите органи и на специалистите, на чиновниците или на определени групи експерти.

Хайек е съгласен, че *демократичните парламентарни институции* са неефективни при детайлното управление на икономическия живот. Причините за тази неефективност се състоят според него в това, че демократичните учреждения поначало не са предназначени за изпълнението на такава задача, т.е. че им се възлага неприсъщата вътрешнопротиворечива задача чрез системата на гласуването да решават и най-конкретните въпроси. Там, където има много възможни начини на действие, мнозинството не бива да се заставя да подкрепя един-единствен от тях. *Демократичната процедура* не е подходяща за съставянето на пунктуален съгласуван икономически план, изхождащ от единна концепция. За нея е характерен по-скоро *компромисът* между конфликтни позиции, отколкото акуратното съгласуване на елементите на дадена единна позиция. Поради това стратегическите съображения принуждават хората да предоставят вземането на решенията във властта на експертите. Но последните не се ограничават с решаването на техническите въпроси, а им се налага да избират и между предлаганите цели и задачи. Така те неизбежно и неусетно започват да налагат своята скала от приоритети на обществото, чийто план съставят.

Делегирането на пълномощия на специалистите е първата крачка към отказване от демократичните завоевания в икономиката. То не отстранява недоволството от "безсилието" на демокрацията, а създава ново препятствие пред разработването на единен координиран план, защото възниква проблемът за съгласуването на плановете от отделните сфери, изработени от различни тесни специалисти. Простата сума от плановете не образува единно цяло. Неспособността на демокрацията да реши този въпрос води до все по-настоятелното искане за даване право на изпълнителната власт или на отделно лице да действа на своя отговорност, за да се отстрани окончателно бремето на тромавата демократична процедура. "Настоятелната потребност от икономическа диктатура е характерна черта на развитието в посока към планирането", подчертава

²⁸ Вж. Hayek, F. A. *Institutions may fail, but democracy survives.* – US News and World Report, 8 March 1976.

Хайек.²⁹

Надеждите на някои демократи като Карл Манхайм, че върховната власт в демократичната държава може да се усилва безгранично чрез демократичния контрол, са според Хайек напразни и илюзорни. *Парламентът* може да предотврати някои фрапиращи злоупотреби в икономиката, но той вече не може да я управлява. Ролята му се свежда до определянето на лицата, които са овластени с абсолютната свобода на практическата дейност. При тези обстоятелства *обществената система* "приема вида на плебисцитна диктатура, при която министър-председателят от време на време подкрепя своята позиция чрез всенародно гласуване и при това разполага с достатъчно власт, за да си осигури желанния изход от гласуването".³⁰

Демократичното устройство на обществото изисква съзнателният контрол да се осъществява само там, където е постигнато пълно съгласие. Всичко останало хората трябва да оставят на случая. В страните с централизирано планиране фактически едно малцинство налага на населението своята воля, защото то се оказва най-многобройната група, способна да достигне до единодушие по всеки въпрос.

Демократичните правителства функционират успешно там, където тяхната дейност се ограничава до тези области, в които мнението на мнозинството се проявява в хода на една свободна дискусия. Затова според Хайек *демокрацията е възможна единствено при "капитализма", разбран като система на свободната конкуренция, основана на свободното владение на частната собственост*. Но той не фетишизира демокрацията. По своята същност тя не е висша политическа цел, а "средство, утилитарно приспособление за защита на социалния мир и свободата на личността. Като такава тя не е нито безупречна, нито надеждна сама по себе си".³¹

Хайек показва, че планирането води до диктатура, която е идеалният инструмент на насилието и принудителната идеологизация, т.е. разкрива характера на *връзката* между демокрацията, планирането и диктатурата чрез следното разсъждение: "Конфликтът между демокрацията и планирането възниква поради това, че демокрацията възпрепятства ограничаването на свободата и по такъв начин става главното препятствие по пътя на развитието на плановата икономика. Но ако демокрацията се откаже от своята роля на гарант на личната свобода, тя може спокойно да съществува и при тоталитарните режими. Истинската "диктатура на пролетариата", демократична по форма, осъществявайки централизираното управление на икономиката, потиска и унищожава личните свободи не по-малко ефективно от най-лошите автокрации... Ако демокрацията решава

²⁹ Хайек, Ф.А. *Дорога к рабству...*, с.149.

³⁰ Пак там, с.150.

³¹ Пак там. Вж. още Хайек, Ф.А. *Gobierno democratico y actividad economica*. Esperjo, Mexico City, 1960; *Die Anschauungen der Mehrheit und die Zeitgenossische Demokratie...*, 19-41.; *Institutions may fail, but democracy survives...*; *Drei vorlesungen uber demokratie, Gerechtigkeit und Sozialismus...*; *Whither democracy?*. – In: *New Studies in philosophy, politics, economics and the history of ideas*. University of Chicago press, 1978, ch 10, 152-162; *The Miscarriage of the Democratic Ideal*. – *Encounter*, March, 1978, Vol. 1, N 3, 14-17. и др.

своите задачи с помощта на властта, която не е ограничена от твърдо установени правила, тя неизбежно се изражда в деспотизъм."³²

4. Собственост, справедливост и свобода

Както вече беше посочено, подходът на Фридрих Хайек към различните икономически теории е насочен към тяхното изучаване от гледна точка на епистемологичната и методологическата им състоятелност. Освен това във всички свои съчинения той се стреми да преодолее злополучното *разделение на знанието* за обществения ред между специализираните дисциплини.³³ Според него то е най-очевидно в правото и икономиката: "Правилата за справедливо поведение, които юристите изучават, обслужват социален ред, чието естество юристите изцяло пренебрегват, а този ред се изучава главно от икономисти, които на свой ред не познават правилата за справедливо поведение, лежащи в основата на изучавания от тях ред."³⁴ Въпросите на свободата, справедливостта, собствеността и тяхното взаимно отношение, които не са специфични само за една специализирана дисциплина, остават според него в ничията земя между правото, политологията, етиката, социологията и икономиката. Поради тази причина те не са изследвани задълбочено от нито една от тях и се обявяват за "философски". Хайек е убеден, че тези въпроси, от които изцяло зависят както различните разбирания на фактите, така и заеманите политически позиции, могат и трябва да бъдат решавани със съвместните усилия на представителите на различните области на науката. Подходът, който самият той прилага спрямо проблема за справедливото поведение на индивидите в свободното общество, е образец за действително плодотворно интегриране на постиженията на различните социалните науки в тази специфична област на обществения живот.

Свидетелства за неговото трайно приложение от Хайек откриваме в поредицата съчинения от различни творчески периоди, посветени на тази тема.³⁵ В тях той разглежда произхода и отношението между основните правно-политически, нравствени и икономически феномени – *справедливостта, собствеността и свободата*. Както обикновено, и тук Хайек подхожда *исторически* към темата и идеите за нея, остава верен на методологическия императив, според който пътят към истината за интересувания учения предмет минава през историята на рефлексите

³² Хайек, Ф.А. *Дорога к рабству...*, с.150.

³³ За трайния интерес и позицията на Хайек по този въпрос вж. *The dilemma of specialization*. – In: *The state of the social sciences*, Leonard D. White, ed. University of Chicago press, 1956.

³⁴ Хайек, Ф.А. *Право, законодателство и свобода*. Т. 1. С., 1996, с. 15.

³⁵ Освен вече посочените по други поводи, освен трилогията *Law, Legislation and Liberty*, вж. още Hayek, F. A. *Gleichheit und gerechtigkeit*. Jahresbericht der Zurucher Volkswirtschaftlichen Gesellschaft, 1951; *The political ideal of the rule of Law...*; *Notes on the evolution of systems of rules of Conduct*. – In: *Studies in philosophy, politics, and economics*, London, Routledge and Kegan Paul, Chicago, University of Chicago press, Toronto, University of Toronto press, ch 4, 1967, 66-81; *The atavism of social justice*. – In: *New Studies in philosophy, politics, economics and the history of ideas*, University of Chicago press, In F. A. Hayek, ed. ch. 5, 1978, 57-68. и др.

върху него. Затова Хайек изучава факторите, времето и формите на първите общества, познали частната собственост и свободната търговия, т.е. икономическия ред, наречен от Х. С. Мейн "различие в собствеността" – обществата на древните гърци и римляни. Утвърждава, че съвременните свободни общества израстват при управлението на буржоазията, а не под властта на силните управления. Затова Хайек възразява категорично срещу широко разпространените твърдения на историците, които приемат изграждането на мощна държава, а не на саморазширяващия се каталакически ред, като връх на културната еволюция.

Хайек определя *частната собственост* като сърцевина на ценностите на всяка цивилизация и като неотделима от индивидуалната свобода. Тази свобода според него е станала възможна не само благодарение на разделянето на контрола върху различните средства за производство, но и в резултат от признаването на утвърдени абстрактни правила за прехвърляне на този контрол. Той разглежда закрилата на частната собственост като фактор, направил възможно развитието на непрекъснато усложняващия се ред от *спонтанни и доброволни обединения*, в които съгласуваното асоцииране се разширявало, а конкретните цели били изместени от общите и независими от целите *абстрактни правила за поведение*. Свободата според Хайек е неотделима от институцията на частната собственост, която е материалната част на защитената от външна намеса индивидуална сфера на живот.

Първоначално тя е продукт на *обичая*, който икономиката, юриспруденцията и законодателството развиват в течение на хиляди години. По отношение нейното настояще и бъдеще той признава, че различните съвременни форми на собственост едва ли са най-съвършените и последните. Резултатите от новите научни изследвания в тази област разкриват неподозирани възможности за следващи подобрения на юридическата основа на пазарния ред.³⁶ Освен посочените характеристики собствеността притежава и редица *социално-класови измерения*. В резултат на тяхното проучване Хайек достига до убеждението, че тя облагодетелства **не само** богатото малцинство от граждани на държавата. Идеята на социалистите, че нейното натрупване (в размери, които са по-големи от необходимото за ежедневна консумация) е за сметка на мнозинството, според него е неоснователна и прави невъзможно правилното разбиране на икономическия растеж. Собствеността изхранва не само тези, които наемат работна сила, но и самите наемници. Затова според Хайек бедните са много по-облагодетелствани от нея.³⁷

Той приема сентенцията на Лок, че "*където няма собственост, няма и справедливост*", като несъмнена социална аксиома, отразяваща тясната връзка между икономиката, правото и политиката. За него собствеността е право върху дадено нещо, а несправедливостта - посегателство срещу това право, т.е. *справедливостта е другото име на собствеността*. Свободният обществен ред възниква според Хайек единствено в страни, където

³⁶ Вж. Тофлър, А. *Прогнози и предпоставки*. С., 1992, 103-108.

³⁷ По този въпрос вж. още Hayek, F. A. *Capitalism and the proletariat*. – Farmand, 7, 17 February, 1951, N 56.

справедливостта се постига чрез усилията на *съдии* и *учени*, а не чрез нарежданията на определена личност или инстанция. Като добри примери в това отношение той приема древна Гърция, Рим и съвременна Англия. Но посоченото гледище не се радва на добър прием в страни, където *правото* се схваща предимно като резултат от целенасоченото законодателство и не се признава друг критерий за справедливостта освен волята на законодателя.

В своето цялостно разбиране за справедливостта Хайек прави разлика между *правилата за индивидуално поведение*, които са неотделими от "*управлението на закона*" и необходими за изграждането на спонтанен ред, и конкретните разпоредби на властта за целите на организацията. Това разграничение е изрично подчертано още в теориите на двама от най-големите мислители на Новото време - Дейвид Хюм и Имануел Кант. Затова в подкрепа на своята позиция Хайек често се позовава на разбирането на Хюм за неразривната вътрешна връзка между свободата, морала, справедливостта, собствеността и правото.³⁸

Основните моменти в схващането на Хайек за справедливостта са следните: **Първо**, той я свързва с индивидуалното поведение на хората в пазарното общество. За справедливост според него може да се говори **единствено** по отношение на конкретни човешки действия и техните предвидими от отделния човек резултати, а не по повод на някакво обективно фактическо състояние на нещата. Следователно законен е въпросът дали съзнателният избор на пазарния ред е справедливо решение, но е безсмислено, след като решението вече е взето, да определяме като справедливи или несправедливи начина, по който каталаксията разпределя стоките между хората, и конкретните резултати за отделните хора. Досега не са открити общопризнати критерии за т. нар. "социална" или "разпределителна" справедливост. Напротив, те се въвеждат преднамерено според волята и интересите на властимащите.

Второ, Хайек свързва справедливостта с абстрактните правила на поведение в обществото. Правилата на справедливостта имат общо отрицателен характер, те са предимно забранителни, т.е. изходната категория е несправедливостта, а целта е предотвратяването на несправедливите действия. Хората в свободното общество не трябва да се подчиняват на конкретни и категорични разпоредби, които им повеляват какво трябва да правят, а само на правила, които им казват какво не бива да правят. Правилата на справедливото поведение само обозначават границите на допустимите действия, но не предписват конкретни действия във всеки даден момент.

Трето, Хайек характеризира справедливостта чрез свободата. За него *несправедливостта* е навлизане в защитената от външна намеса зона на отделния индивид, а правилата на справедливостта се прилагат, за да се възстанови нейната неприкосновеност. Тази зона според Лок обхваща, на първо място, живота, свободата и собствеността на човека; освен материалните неща тя включва и различни претенции и очаквания на

³⁸ Вж. Hume, D. *Essays, Moral, Political and Literary*. – In: David Hume, *Philosophical Works*. Vol. III, London, 1875, p. 455.

личността по отношение на околните.

Четвърто, Хайек разглежда справедливостта като съставен елемент на ценностната система на индивидите. Според него отрицателните сами по себе си правила за поведение могат да се определят като справедливи или несправедливи единствено ако се разглеждат в рамките на по-обща цялостна система от сходни общопризнати правила. Ценностите могат да се проверяват само чрез други ценности. От Кант насам проверката на справедливостта на едно правило се прави чрез теста за "универсалност", т.е. проверява се дали е възможно правилото да се прилага като "категоричен императив" и не влиза ли то по този начин в конфликт с други приети правила. С други думи, прави се проверка на логическата съгласуваност и конфликтността на системата от ценности като цяло. Хайек е убеден, че само формалните, абстрактните и необвързани с цел правила издържат на такава проверка.

Хайек дава ново външно определение на *справедливостта като равенство пред закона*, което на свой ред гарантира пазарния обществен ред. Спонтанният пазарен ред се подчинява на критерия за справедливостта, според който равните трябва да получават еднакво, а неравните - различно. Пазарната справедливост подкрепя равните закони, но не и изравняването на условията, което предполага неравно третиране, облагодетелстващо неконкурентоспособния пазарен агент и ощетяващо годния. Пазарът защитава *пропорционалната*, а "егалитарният проект" *превразпределителната справедливост*.

За разлика от социалистическата, теорията за справедливостта на Хайек има три главни принципа или изисквания:³⁹ премахване на "естествените" привилегии, индивидуализъм и защита от държавата на свободата на нейните граждани. В тесен смисъл на думата това се нарича *изономия* (власт на закона). Тя е изискването за еднакво отношение на държавата към гражданите, за премахване влиянието на произхода, семейните връзки и богатството на гражданите върху тези, които прилагат закона. В свободното общество според Хайек гражданите могат да бъдат принудени да се подчиняват **само** на нормите на частното и наказателното право.

Анализирайки влиянието на днешното състояние на *правната система* върху решаването на проблемите на справедливостта, Хайек установява значителни вътрешни промени в съотношението на нейните компоненти. Според него през последните сто години правилата на частното и наказателното право постепенно се изместват от правилата за организиране, характерни за *публичното право*, които пряко обвързват действията на индивидите с поставената пред обществото от някоя инстанция или авторитет цел. Това развитие става обяснимо, като се отчете влиянието на

³⁹ При представянето на теорията за справедливостта можем да приложим Попъровото методологическо правило "да се използва езикът на политическите искания или на политическите предложения"... Защото само когато знае какво иска, той ("социалният технолог" или "инженер" – И. В.) може да реши дали дадена институция е добре пригодена за дадена функция, или не" (Попър, К. Р. *Отвореното общество и неговите врагове*. Т. 1., С., 1993, с. 131).

политиката върху правната теория и практика. То е плод на обстоятелството, че изборните законодателни институции съвместяват две различни функции – да определят правилата на индивидуалното поведение и да ръководят държавното управление. В резултат от това се стига и до епистемологични, логически и семантични промени - придава се ново съдържание и смисъл на понятията "закон" и "власт на закона". В новата представа за управлението на закона се включват всички организационни правила и дори всяко конкретно нареждане, което е прието от конституционно определен законодателен орган. Представата за управлението на закона, чието единствено изискване е заповедта да бъде издадена по законосъобразен начин, естествено не осигурява защита на индивидуалната свобода и справедливостта.

Такъв според Хайек е процесът на появата на новото и съвсем различно от либералното разбиране за справедливостта, което често се нарича "*социална*", "*положителна*" или "*разпределителна*" справедливост и произтича от обвързването ѝ с разпределението на богатата в икономиката. В това разбиране се съдържа стремеж към постигане на точно определени резултати за точно определени личности.

То на свой ред отвежда Хайек в полето на *организационната теория*, защото се оказва, че има смисъл и приложение само в рамките на организация, която е подчинена на конкретна цел, но не и при независимия от подобна цел спонтанен обществен ред. Според това схващане някои човешки същества са в състояние и са упълномощени смислено да определят какво заслужава отделната личност. По този начин въпросът за свободата е решен в нейна вреда. Прилагането на идеята за социалната справедливост при разпределението на доходите според Хайек се дължи на погрешното антропоморфно схващане за обществото като организация, а не като спонтанен ред. Всичко, което намалява или премахва различията в доходите, се смята за "социално" и за "справедливо". Чрез подобни семантични обрати за социално започва да се смята точно това, което е най-голямата пречка за поддържането на обществото. Дори терминът "разпределение" внушава, че нещо идва като резултат от целенасочени действия, а не от силите на спонтанния пазарен ред, при който никой не разпределя или преразпределя доход. Затова Хайек предпочита да говори не за разпределение, а за "*разпръскване*" на доходите.

Въз основа на този цялостен анализ австрийският мислител достига до извода, че *всички икономически, политически, правни и морални мерки за въвеждане на "справедливо" разпределение имат една обща цел - превръщане на спонтанния ред на каталаксията в организационен и в края на краищата - в тоталитарен ред*. Неговият метод за определянето на възнаграждението от държавата според "способностите" или "потребностите" е подходящ за затворените организации и междуличностните отношения. Идеята, че е социално справедливо всеки да получи онова, което морално заслужава, според Хайек е безсмислена в разширяващия се ред на човешкото сътрудничество. Напротив, в деловите си отношения хората приемат, че се държат справедливо, ако срещу даден продукт или услуга с определена пазарна стойност предложат друг със същата стойност, без да се интересуват от това колко и какви точно усилия и средства е изразходвал техният партньор, за да им достави еквивалентен продукт или услуга.

Моралните заслуги са субективни оценки на хората и те не могат да бъдат обективно измерени и оценени. Затова успехът на индивидите се определя не от намеренията, заслугите или усилията, а от резултатите.

Социалната справедливост изисква условията на индивидуалния живот, които държавата осигурява, да бъдат еднакви за всички. Но *равенството* на тези условия може да доведе до нееднакви резултати. Веднъж въведен, принципът на "разпределителната справедливост" придобива политически характер и може да бъде спазен тогава, когато цялото общество е организирано според него. Тази справедливост е несъвместима със силите на спонтанния ред, който действа по принципите на комбинираната игра на умения и шанса и не гарантира на никого запазването на вече завоюваните позиции. Искането за защита срещу "несправедливото" отнемане на вече заетите обществени позиции произтича според Хайек от неразбирането на разликата между моралните заслуги и ценностите. Това искане води до разрушаване на *правилата на частното и наказателното право* и изместването им от "*социално законодателство*", което има за цел чрез държавното управление да постигне "социална справедливост". Това означава да се създаде общество, което по всички свои съществени характеристики е противоположно на свободното общество, т.е. такова, в което държавната власт решава какво, кога, къде и как хората трябва да правят.

Възгледът на Хайек за отношението между държавата, правото и икономиката⁴⁰ е важен елемент от общата му концепция за мястото на икономиката в цялостния обществен ред. Най-често той се характеризира като либерален. Неговите идеи обаче нямат нищо общо с политиката на строга ненамеса, която, както вече посочихме, често, но не много правилно, е наричана *laissez-faire*. Според Хайек либерализмът и държавната намеса не си противоречат, защото е очевидно, че *свободата е невъзможна, ако не е гарантирана от държавата*. Защитата на свободата в икономическата сфера почива на положението, че *властта на закона* трябва да действа във всички сфери на обществото.

За да формулира своето разбиране по този въпрос, Хайек прави исторически преглед на възгледите на Дж. Лок А. Смит, Д. С. Мил и други класици на икономическата наука за държавната "интервенция" в икономиката. Още Лок в своята политическа теория учи, че за да бъдем свободни, трябва да отстъпим само два вида свои права или свободи, да прехвърлим две основни свои задачи и искания на държавата в лицето на полицията и съда. Те са: *да ни защитава срещу щети и да наказва тези, които са извършили насилие*. В това отношение можем да кажем, че за съществуването на държавата има достатъчно основания - независимо от

⁴⁰ По въпроса за ролята на държавата в икономическия живот вж. още: Hayek, F. A. *Gobierno democratico y actividad economica*. Esperjo, Mexico City, 1960; *Economic freedom and representative government*. Fourth Wincott memorial lecture delivered at the Royal Society of Arts, 31 octobre 1973, London, Institute of economic affairs. Occasional paper N 39, 1973, 7-22; *Unemployment and monetary policy: government as generator of the "business cycle"*, Cato Papers, N 3, San Francisco, Cato Institute, 1979, 23-36; *Toward a free market monetary system*. – In: J. A. Born et AJ Schwartz, eds. 1987, pp383-390. и др.

това дали хората го разбират, или не.⁴¹

Насилието обаче не може да бъде избягнато напълно, защото единственият начин да се предотврати нечие насилие е чрез използването на насилие. "Свободното общество - изяснява Хайек - се справя с този проблем чрез предоставянето на монопола върху принудата на държавата и чрез опит да ограничи тази власт на държавата до случаи, в които тя е необходима за предотвратяване на принудата върху отделната личност ... и е направена толкова безвредна, колкото е възможно чрез ограничаването ѝ от известни общи правила."⁴² Тези правила са независими от произвола на отделната личност.

Необходимо да се прави разлика между *агресия* и *защита чрез сила*, която се подкрепя и осъществява с организираната сила на държавата. На държавата трябва да се гледа като на *организация за предотвратяване на престъпленията*, т.е. на агресията. Нейната основна цел е защитата на онази свобода, която не вреди на другите граждани, и ограничаването във възможно еднаква степен свободата на всички граждани. Въпреки че няма готова формула, че е наистина трудно да се определи точно степента на свободата, която може да се даде на гражданите, опитът на демократичните държави доказва, че е възможно приблизително да се определи степента на тази свобода – една от главните задачи на тяхното законодателство.

Този възглед за държавата е либерален, но дори и такъв, той няма нищо общо с политиката на строга ненамеса, която често, но не много правилно, е наричана *laissez faire*. Либерализмът и държавната намеса не си противоречат, защото е очевидно, че всеки вид свобода е невъзможна, ако не е гарантирана от държавата. В противен случай се достига до това, което Попър нарича проблем за "*парадокса на свободата*".⁴³

Защитата на свободата в икономическата област почива на положението, че *властта на закона* трябва да действа във всички сфери на обществото. Според Хайек много често възгледите на А. Смит, Д. С. Мил и други класици на икономическата наука за държавната "интервенция" в икономиката са били погрешно разбирани. За да бъдат правилно възприети, е необходимо винаги да се има предвид тяхната привързаност към концепцията за господството на закона. Свободата в икономическата област също означава свобода под властта на закона, а не отсъствие на всякаква държавна намеса. Класиците са се противопоставяли единствено на намесата на държавата в защитената от общите правила на закона частна сфера на дейност на гражданите и икономическите агенти.

За Смит и неговите непосредствени последователи налагането и промяната на правилата на обичайното право, а също и въвеждането на нови правила определено не е работа на държавата. Това, което е важно за тях и

⁴¹ Бащата на либералния възглед за държавата според Попър е древногръцкият мислител Ликофрон. Но този възглед е предаден на по-късните поколения в изкривена форма или като историческа теория за общественния договор, или като есенциалистка теория, в която се твърди, че истинската същност на държавата е конвенцията, или като теория на користолюбието, основана върху разбирането за принципно неморалната егоистична и войнствена природа на човека. Всичко това, твърди Попър, се дължи на непреодолимото влияние на Платония авторитет (Попър, К. Р. Цит. съч, 137-138).

⁴² Hayek, F. A. *The Constitution of Liberty*..., p. 21.

⁴³ Вж. Попър, К. Р. Цит. съч., с.303.

срещу което се противопоставят, **не са целите**, преследвани с действията на властите, а **методите**, използвани за осъществяването на техните намерения в свободното общество – методът на конкретните разпореждания и забрани например е недопустим.

За неразбирането на истинската позиция на Смит и неговите последователи допринасят главно по-късните икономисти, които наистина се обявяват срещу всякакво държавно участие в икономическите дела. Но аргументите им са съвсем различни от тези на защитниците на икономическата свобода. Тяхната формула *laissez faire* не предоставя адекватен критерий за разграничаването на това, което е приемливо, и това, което не е приемливо за свободното общество.

Властта на закона, твърди Хайек, ни предоставя необходимия критерий за правилно разграничаване на мерките на държавата, които са подходящи, от тези, които не са подходящи за системата на свободната пазарна система. Спазването на правилата на закона е необходимо, но недостатъчно условие за успешната работа на свободната икономика. Важно е принудителните действия на държавата да бъдат недвусмислено дефинирани от една постоянна правна рамка, която позволява на хората да планират своето поведение с известна степен на увереност и редуцира човешката несигурност колкото е възможно повече. В свободното общество държавата трябва да има монопол единствено върху принудата, а във всички останали случаи тя може да действа при същите условия, както всички други. Държавата разполага със значително широко поле на действие. Непрекъснатото нарастване на богатството и технологичното знание в съвременната цивилизация подсказват все нови и нови сфери, в които държавата може да прави услуги на своите поданици.

Сред най-важните *функции*, които Хайек признава като присъщи на държавата, са определянето на стандартите за мерките и теглилките, осигуряването на изследователска, статистическа и друга информация, монетарната политика,⁴⁴ а също и поддръжката и дори организацията на известен вид обучение. Към групата на безспорните държавни дейности според него принадлежат и всички онези услуги, които са желателни за обществото, но не са, както казва Смит, печеливши или възможни за частните предприемачи. Такива са най-често здравните и хигиенните услуги, прокарването и поддръжката на пътищата, ангажирането с много от местата за отдих и култура, поддръжжани от местните власти в полза на обитателите на градовете и селата. Съществуват и много други видове дейност, в които държавата може да участва, за да осигури тайната на военните дела или да насърчи развитието на знанието в определени научни области. Въпреки че в

⁴⁴ По този въпрос в последните години от своя живот Хайек става изключително радикален. Той достига до извода, че държавата трябва да се откаже от монопола си върху печатането на пари. Вж.: *Denationalization of money: an analysis of the theory and practice of concurrent currencies*. London, Institute of economic affairs, Hobart special paper 70, 1976; *The future monetary unit of value*. – *In Money in crisis*, The Federal reserve, the economy and monetary reform, Siegel Barry N., ed. Pacific Institute for public policy research, San Francisco, California, 1984, 323-336; *Market Standards for Money*, Economic Affairs, vol 6, 1986, p. 4, 8-10.; *Toward a free market monetary system...*, 383-390.

даден момент тя може да е най-подходящият и квалифициран участник, това не означава, че винаги ще е така и че тя трябва да получи изключителното право върху упражняването на която и да е от изброените дейности.

В края на този анализ ще подчертаем, че Хайек изследва успешно различните дименсии на справедливостта, собствеността и свободата, тяхното взаимодействие и място в системата на обществото. Опирайки се на достигнатото от икономикса, политическата и правната науки, етиката и теорията на организациите, той разглежда тяхното взаимодействие с такива социални феномени, сфери и институции като равенството, пазара, правото, политиката, морала, ценностите, организациите, държавата, властта, класите, социалните общности и разпределението на богатството.

*

В заключение е необходимо да подчертаем обстоятелството, че не само ранните, но и всички от късните икономически съчинения на Хайек носят в себе си *оригиналната философско-методологическата* нагласа на изследователя. Икономически анализ може да се направи на всеки стопански феномен. Важни за Хайек обаче са два взаимно свързани аспекта на този анализ. Първо, каква е обяснителната стойност на знанието за изучавания икономически обект в контекста на знанието за цялостния обществен живот. И второ, как ще разбирате самата икономика - като комплекс от чисти икономически отношения, или като единство от съдържателно и предметно определени социални качества на икономическите агенти. Така Хайек, от една страна, обяснява как обществената среда формира определен тип стопанство и, от друга, как неговите структури влияят върху хода на историческия процес. Затова може да се каже, че в своите съчинения той се интересува преди всичко от специфичната логика на обществения живот и мястото на икономическите феномени в него.

В този смисъл животът и научното дело на Фридрих Хайек ни дават чудесен пример за изпълнение на основната функция на учения в обществото - чрез всестранни проучвания да формира и предлага нетрадиционни, алтернативни на господстващите идеи, да ги поддържа живи и работоспособни, докато практически невъзможното стане практически неизбежно. Да ни напомня, че нищо не е самоочевидно, че светът на всеки един от нас е само един от възможните светове. Че не всичко е предопределено от някаква обективна необходимост, но и не всичко е възможно, че няма безспорни научни авторитети и че самата наука не е един от тях. Така той реализира напълно и основната социална мисия на науката - да поддържа будно гражданското ни съзнание, да повишава гражданската ни отговорност и непрестанно да проблематизира утвърдените разбирания за реда на нещата.

Благодарение на Хайек класическият либерализъм е отново възроден, а австрийската икономическа школа се преутвърди като една от водещите в развитието на икономическата мисъл. Съвременните изследователи на правото, историята, икономиката, политиката, философията и социологията продължават обсъждането на въпросите и темите, подхванати от него. Въпреки неговата кончина, днес - в годината, в която той би навършил сто и една години - ние можем да бъдем благодарни, че Фридрих Август фон Хайек ни остави такъв брилянтен подарък.